

Pomádé király új ruhája

András Ferenc

1987, Beszélő (22): 127–136

A helyesírási hibákat kijavítottam és jobban tagoltam a szöveget. Az ábrák is szebbek.

A magyar társadalom reformra szorul – vallják sokan. Kérdés azonban, hogy mit kell megreformálni, milyen irányba kell változtatni, hogyan kell a reformnak lezajlania, kiknek kell ezt a folyamatot eszmeileg irányítani, és mi legyen mindebben a társadalom különböző rétegeinek, csoportjainak a szerepe. Ezek a kérdések a nézetek olyan széles skáláját teszik lehelővé, hogy arcpirulás nélkül a reform hívének vallhatja magát az is, akinek az is sok, ami eddig történt. A reform mellett álló koncepciózus elmék, a legális sajtóban legalábbis, nagyrészt közgazdászok, szociológusok – és a reformgondolatok is többnyire közgazdasági, szociológiai, esetleg politológiai érveket tartalmaznak. Úgy tűnik, ahhoz, hogy a mai magyar társadalom megváltozzék, elméleti meghatározói közül elegendő, ha csak a köz-gazdasági és szociológiai szemlélet változik meg.

De nem hamis ez a feltevés? Egy olyan társadalom, amelynek hivatalos filozófiája van, és ez a hivatalos filozófia hosszú ideig uralkodott a közgazdasági és szociológiai nézetek területén is, megváltozhat-e anélkül, hogy a filozófiája megváltoznék? A kérdés költői, hiszen a magyar filozófiai életben az utóbbi harminc évben számos dolog örvendetes módon megváltozott. A változások között a legjelentősebbek közé tartozik, megváltozott a hivatalos filozófia illetékességi köre. Az olyan tudományok, mint a történettudomány, nyelvészet, irodalomtudomány, szociológia, pszichológia, logika, közgazdaság-tudomány, fokozatosan kivívták önállóságukat. Néhány hangzatos mondat és megszokott nyelvi fordulat erejéig még ajánlatos, ha az említett tudományok kutatója vagy oktatója a hivatalos filozófia hívének vallja magát, de a gyakorlatban bátorságától és ügyességétől függően – bizonyos határok között – mindenki azt kutat, azt mond, tanít, amit akar. A filozófia kötelező egyenruhája alig-alig takar valamit. Ezek a kedvező változások, refor-

mok a filozófia más diszciplínákhoz való viszonyának megváltozását jelentenék, de egyben azt is lehetővé tették, hogy szent ereklyeként tovább fennmaradjon a filozófia berkein belül a régi gondolkodásmód. De hát mit kéne megváltoztatni a hazai filozófiában, mi dolga a bölcseletnek a reformmal, mit tegyen a filozófus?

A maga dolgát. Miképp a reformgondolat a közgazdász és szociológus számára a saját szakmája nézeteinek a reformját jelentette, akképp a filozófusnak is – ha a reform híve – a saját szakmája nézeteit kell megreformálnia. Miért történt a mai napig ez ügyben – a rokontudományokhoz képest – oly kevés? Talán külső nyomás nem engedi, vagy a filozófiai nézetek változatlansága az a fügefalevél, ami takargatja a társtudományok szemérmetlen gondolatait? Talán valaminek változatlannak kell lenni, hogy elfogadtassék a lényeg változatlanságának és változathatatlanságának szent dogmája, és a lehetséges maradiságok közül a filozófia a legkevésbé ártalmas? Az egyik jelentős hazai marxista filozófus szerint az elmélet lényegbe vágó reformja nem is szükséges. Ami fontos, az az eredeti „klasszikus” szövegek újraolvasása, hogy mind többet értsünk meg a „klasszikus” gondolkodás mélységeiből. A feladat az eredeti társadatom- és történelemelmélet rekonstrukciója, amelynek eszköze a filológiai elemzés. Hogy honnan tudhatja valaki, hogy birtokában van a legmagasabb rendű igazságnak, melyet dicséret illethet csak és nem bírálat, ha még nem érti azt teljes egészében, ha még a „rekonstrukciója” hátra van? – tudja az egek ura. Tőkei Ferenc akadémikus mindenesetre így nyilatkozott az Élet és Irodalom munkatársának 1979 augusztusában:

Vitáink túlnyomó része elméleti szempontból teljesen közömbös dologról folyik, vagy elméletileg közömbösen kerülgeti el és meg a fontos kérdéseket. Elméleti írásaiban inkább azt a célt tűztem magam elé, hogy hozzájáruljak a marxizmus eredeti társadalom- és történetelméletének rekonstrukciójához... A marxizmus történetelméletének – s vele magának a világtörténetnek – az értelmezése mindig az adott kor gyakorlati-politikai feladataiból fakad. Ehhez, képest másodlagos az eszmetörténeti folytonosság. Minden kornak újra kell értelmeznie a történelmet, a reá vonatkozó hagyományos nézetekkel együtt – vállalva természetesen, hogy egy későbbi korban a mai értelmezés is a félreértések tartományába kerül. Persze, csak bizonyos mértékig, mert azért mind többet tudunk meg a történelemről, mind többet értünk meg a klasszikus gondolkodás igazi tartalmaiból is.

– Fejlődnie kell tehát a marxizmusnak.

Csakis a kibontakozás értelmében fejlődhet. Ezért döntő mozzanata ennek a fejlődésnek a klasszikus gondolatok újra meg újra való tanulmányozása.

–Pedig sokféle „a marxizmus válságáról” beszélnek.

Szerintem a marxizmus, amely mindenekelőtt klasszikusaink életműve, nincs válságban. Válságban a mai gondolkodás és a mai társadalomtudomány van, mégpedig éppen ezért, mert mindenféle polgári szélhámosság, szaktudományos hókusz-pókusz, sznobság és egyebek következtében még ma is igen kevesen fordulnak kellő komolysággal a marxizmus felé. De ne menjünk messzire. Nálunk a marxizmus hegemoniája politikai szempontból biztosítottnak látszik, ám ha a klasszikus életműnek a közgondolkodásban és a tudományokban való igazi érvé-nyesülését vesszük szemügyre, elszomorító, már-már felháborító helyzetet találunk. . . ”

A hagyományok tisztelete, az örökség gondozása, a „klasszikus” szövegek minuciózus elemzése, az új gondolatok gyökértelenségének, hagyományidegenségének hangsúlyozása, ellenségesség az ésszerűségre és világosságra hivatkozó átfogó kísérletekkel szemben, a saját genezis iránti elmélyült érdeklődés, az ősök keresése, a matematikai gondolkodás iránti burkolt ellenszenv, történetiség és filológia: mindez sokkal inkább a konzervatív gondolkodás jellemzője, mint egy magát haladónak nevező világnézeté. Hogyan hasonlíthatnak egymásra maradi és haladó világnézeti beállítottságok? Talán nem haladó valami, ami haladónak nevezi magát, vagy a dialektika egyik törvénye érvényesül itt végzetszerűen? Bibó István az európai társadalomfejlődésről szóló eszmefuttatásában ¹ több helyen párhuzamot von a hivatásos forradalmár és a reakcionárius, a sztálinista és a fasiszta között. Ő történeti szerepüket illetően értékeli ezt a két embertípust, mi most inkább az ezeknek megfelelő világnézetekkel, filozófiával foglalkozunk.

A marxizmus – más átfogó eszmerendszerekhez hasonlóan – három vetületben vizsgálható: értékrendszer, elmélet, gyakorlat. Vessünk egy pillantást e három vetületre!

I. Értékrendszer

Marx egész életművét rendkívüli szociális érzékenység jellemzi. Majd minden sorából kiérezzük engesztelhetetlen gyűlöletét az elnyomás és zsarnokság minden formájával szemben. Tudományos munkásságának is jellegzetes stigmája a leleplezés igénye. Éppen a hatalom számára legkínosabb

---

¹ „Az európai társadalomfejlődés értelme” in Bibó István, *Válogatott tanulmányok II.* (1986) Bp. Magvető.

és a saját életére legveszélyesebb igazságok kimondásában soha semmiféle engedményt nem tett. A szociális igazságtalanság iránti érzékenység, mély együttérzés az elnyomottakkal és kizsákmányoltakkal, felháborodás az embertelenség minden formáján, a sokoldalúan fejlett, harmonikusan kiteljesedett, autonóm emberi személyiség, igazság- és szabadságszeretet, bátorság: ezek mind-mind szerves részei a marxi értékvilágnak. (Furcsa, de ami a bátorságot illeti, egyes marxisták nem jeleskednek. Annál jobban fölháborodnak a zsarnokságon, nemzetiségi elnyomáson a vagy a látszatdemokrácián, minél távolabb van térben és időben. Kritikájuk annál metszőbb, minél veszélytelenebb önmagukra és arra nézve, amit kritizálnak) A marxista értékrendszernek kezdetben fontos része volt a tudomány. Engels kora tudományos eredményit a legfrissebb eredeti munkák alapján próbálta megérteni. Nem egy esetben az elsők között ismerte fel egy új gondolat jelentőségét, mint pl. a darwinizmus esetében. Csak csodálhatjuk sokoldalúságát és bátorságát, hogy olyan kérdésekről is önálló véleménye volt, mint a differenciál- és integrálszámítás, a mechanika alapfogalmai vagy az élet lényege. Bármit mondott is ezekről a dolgokról, véleménye a saját korában soha nem volt anakronisztikus és nevetséges.² Azt se gondolja senki, hogy amikor Engels a számok természetéről vagy a matematika tárgyáról és alapjairól írt, valami olyannal foglalkozott, ami távol áll a marxizmus lényegétől. (Marx is foglalkozott a matematika filozófiájával.) Az ő filozófiájuk természete épp ezeken a területeken mutatkozik meg legvilágosabban. Az irodalmi értékű metaforák és érzellemmel telített frappáns mondatok könnyebben elkábítják az olvasót, ha történelemfilozófiáról vagy társadalomkritikáról van szó, mint ha a matematika vagy a fizika filozófiájáról. Utóbbi területen könnyebben napvilágra kerülnek a logikai hibák, egyszerűen azért, mert akik ilyen jellegű fejtegetéseket olvasnak, erre figyelnek és nem lelkesednek a kibogozhatatlanul sokértelmű, külön „rekonstrukcióra” szoruló gondolatrendszerekért. Ezért szokták mondogatni a marxisták bizalmas baráti beszélgetéseken, hogy az igazi mélység Marx írásaiban van. Engels egyszerűbben és világosabban fogalmaz, így kikezdehetőbb – ezért szeretik kevésbé. A hivatalos marxizmus mégsem tagadta meg soha Engels természetfilozófiai nézeteit, ami telje-sen érthető. Hiszen ha elismerik a széles nyilvánosság előtt, hogy a marxizmus alapjait revideálni kell, akkor semmi sem menti meg a tant az állandó vita, a minden tekintélyt kikezdő kritikus gondolkodás, azaz. a revizionizmus réme elől. Az, hogy a revizionizmus bűn, magyarul annyit tesz: gondolkozni bűn.

---

²Itt – most újraolvasva egykori gondolataimat – meg kell jegyeznem, hogy ma úgy látom, Kant homályosan, de megsejtette, hogy az elméleti fizika modelleket talál fel, és azokat értékeli kísérletekkel, nem pedig fölfedez törvényszerűségeket, ahogy Engels gondolta. Kant zsenije ebből a szempontból messze megelőzte korát, Kant ebből a szempontból modernebb filozófus mint Engels vagy Marx. (Kérdés természetesen, hogy Marx filozófus-e egyáltalán?)

A marxizmustól kezdetben mi sem állt távolabb, mint a tudománnyal szembeni ellendrukkosság. Az egész munkásmozgalom úgy tekintett a marxizmusra, mint tudományos elméletre. (Művelt és intelligens marxista filozófus ilyen ma már álmában sem gondol.) De ahogy Newton nem merté vállalni, hogy az ő szigorúan tudományos elmélete hipotézisekre épül, épp úgy az érett Marx sem merté vállalni, hogy az ő társadalomkritikája erkölcsi értékekre, vágyakra, szép utópiára épül. Pedig épp a marxizmus értékrendszere az, amit fenntartásokkal és kiegészítésekkel mind a mai napig érvényesnek és útmutatónak tekinthetünk. Az első összetevőt tehát magunkénak valljuk.

II. Elmélet

Az igazság, a megismerés természete, az azonosság, a mozgás, a szükségszerűség és véletlen, a fejlődés, a világegyetem, a végtelen, a létezők felosztása, gondolat és tárgya kérdéseivel elsősorban Engels foglalkozott vitacikkek, vitairatok, feljegyzések formájában. A felvilágosult és szabadelvű gondolkozás néhány napsütötte mentsvárától eltekintve ma is az állásával játszik, aki ezen gondolatok lényegének igazságát, értelmességét, vagy akár korszerűségét kétségbe vonja. Ez persze még nem lenne olyan nagy baj, hiszen csak a filozófusokat és a filozófiát érinti. A baj akkor kezdődik, amikor az ártatlan nebuló elhiszi, hogy ez a filozófia utolsó szava ezekről a kérdésekről. Arra pedig még gondolni is szörnyű, amikor egy jámbor szaktudós nekifog összeegyeztetni a modern tudományokat a dialektikával. Nem kell nagyon modern elméletekre gondolnunk, elég pl., a newtoni mechanikára vagy a matematikai analízisre. Lássunk egy jellemző példát. Vizsgáljuk meg a marxizmus nézetét a mozgásról!

Egy rövid módszertani kitérőt kell tennünk. A marxista filozófiában kifejezések magyarázatakor kivétel nélkül olyan más szavakat, kifejezéseket használnak, amelyeknek a jelentése legalább annyira problematikus, mint maga a magyarázandó kifejezés. Jól illusztrálják ezt majd azok a példák, amelyekben bemutatom, hogy mit ért a marxizmus mozgáson. Ám ez a módszertani nehézség nemcsak a marxizmus jellemzője. Majd minden filozófiai rendszer szembetalálja magát a filozófiai alapfogalmak körben forgó jelentés meghatározásával. És ez a probléma még csak nem is kizárólag a filozófia specialitása. Ugyanez a helyzet a fizika alapfogalmainál is. Az alapvető nehézség nem ez, hanem a marxizmus sajátos érvelési stílusa, gondolkozásmódja. Ugyanis

bizonyos mondatláncok, fordulatok, amelyek a marxizmusban mindennaposak, széles körben elterjedtek, szerintem nemcsak hogy nem jó érvek, hibás magyarázatok, és még csak nem is nem érvek vagy nem magyarázatok, hanem nyelvi, logikai hibákban sajátos kéjjel tobzódó értelmetlenségek. Ezzel nem vonom kétségbe, hogy az ilyen szavak, szószorozatok kimondásának megvan a tan művelői között a maga rituális szerepe, de állítom, hogy mivel nincs értelme, az igazság vagy hamisság ezzel kapcsolatban föl sem vehető. Így most nem térek ki az olyan kérdésekre, hogy ki a marxizmus felfogása a logikáról, az ellentmondás-mentesség követelményéről, a definíciókról vagy az azonosságról.

Marxizmus a mozgásról

Vizsgáljuk meg tehát, hogy a marxizmus szerint mit jelent a mozgás, pontosabban a marxista filozófusok miképpen használják a „mozog”, „mozgás” szavakat! Egyáltalán nem mellékes, hogyan tesszük fel a kérdést. A dialektikus materializmus tankönyveiben így hangzik: mi a mozgás? E megfogalmazásbeli különbség nem pusztán stílusjegy. Az a kifejezés, hogy „a mozgás”, nem predikatív kifejezés, hanem név. Aki „a mozgás”-ról beszél, hajlamos lesz feltételezni, hogy van valami, aminek ez a neve. Nem úgy fog gondolkozni, hogy némely dologra igaz, hogy mozog, hanem úgy, hogy a mozgó tárgyak valamiképp tartalmazzák azt, amit „a mozgás” kifejezés megnevez, nevezetesen a mozgás lényegét. Engels így ír:

A mozgásterminus tehát nem pusztán általános szó, a mozgás általános fogalma (kategóriája) nem valamiféle üres absztrakció. Nem csupán a mi értelmünk foglalja össze az érzékileg észlelhető mozgások változatos formáit a mozgás kifejezése alá. Ellenkezőleg, ezek maguk tettel bizonyítják, hogy egy és ugyanazon mozgás formái, azáltal, hogy bizonyos körülmények között átmennek egymásba. (Marx-Engels Művei 20, 371. o.)

Íme a predikatív kifejezések (általános szavak) jelentésének realista felfogása egy metaforikus képpel magyarázva. Máshelyütt az egyik mondatban ebben a fel-fogásban ír Engels, majd a következőben az ellentétes – nominalista - felfogás mellett tesz hitet.

A mozgás mint olyan nem egyéb, mint valamennyi érzékileg észlelhető mozgásforma összege. Az olyan terminusok, mint a mozgás is, nem egyebek, mint rövidítések, amelyekben sok különböző érzékileg létező mozgást foglalunk egybe közös tulajdonságaik alapján. (MARX-ENGELS MŰVEI 20, 508.o.)

Nem készítettem felmérést, de tapasztalataim szerint a marxisták nagy része a realizmus híve. De nézzük csak tovább, mi is a mozgás! Engels szerint a válasz egyszerű:

„A mozgás az anyag létezési módja.” (MARX-ENGELS MŰVEI²⁰, 60. o.)

Mit jelenthet ebben a mondatban a „létezési módja” kifejezés? Tegyük fel, hogy Engels – és az őt idéző könyvek szerzői – ezt úgy értik, ahogy a kémikusok: a víz egyik létezési módjában folyadék, a másokban szilárd test, míg a harmadikban gáz. Ez esetben talán erre gondoltak: van valami (miképpen a víz), aminek a neve „az anyag”, és ennek a valaminek csak egyetlen létezési módja van, a mozgás (mintha pl. a víz csak folyadék lehetne). Ez esetben a mondat azt az állítást fejezi ki, hogy minden, ami anyag, mozog. Ez értelmes, ha értjük az „anyag” és „mozog” kifejezéseket, csak éppen nem tekinthető a mozgás meghatározásának. A M. L. Esti Egyetem³ tankönyve szerint ez nem is lehetséges:

A mozgás fogalmának gazdag dialektikus tartalmát természetesen nem merítheti ki egy definíció. Egy-egy definíció a mozgás általános fogalmának egy-egy, absztrakcióval elvonatkoztatott jegyét, az objektív mozgás egyik általános jellemzőjét, oldalát ragadja meg. A mozgásnak egy definícióval kifejezhető absztrakt általános fogalmától el kell jutni – ahogy Marx mondja: fel kell emelkedni - a mozgás fogalmi tartalmának konkrét általános kifejtéséig. A mozgásnak ebben a konkrét általános fogalmában az objektív mozgás valóságos sokoldalúságában, mozzanatainak összefüggésében, teljességében (totalitásában) fejeződik ki. (A dialektikus materializmus válogatott kérdései. Bp. 1978/79.410. o.)

Ím egy jellemző példa arra, hogy miképp gondolkoznak a marxisták a szavak, kifejezések jelentésének meghatározásáról. Egyvalami bizonyos csak ezek alapján: a marxizmus mást ért mozgáson, mint a mindennapi nyelv vagy a fizika tudománya. Ez nem bűn – a kémikus is mást ért vízen vagy égésen, mint a háziasszony – de nem is erény. A szóhasználat, a választott nyelvi keret lehet célszerű vagy fölöslegesen komplikált, hasznos következtetések levonására módot nyújtó vagy azt korlátozó, attól függően, hogy mire szolgál. A magyar nyelv különösen gazdag a mozgást kifejező igékben. Csak ízelítőül néhány: megy, jár, tipeg, totyog, slattyog, kocog, cammog, sétál, andalog, szalad, rohan, tántorog, araszol, gyalogol, vándorol, baktat, üget, vágat

³A Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) egy 1952–1989 között működő magyarországi ideológiai oktatási intézményhálózat volt. A vezető funkciót ellátó MSZMP-párttagoknak tanácsos volt elvégezniük, de sok párton kívüli hallgatója is volt, akik profitálhattak belőle, ugyanis előnyt jelentett a munkahelyen.

stb., hogy csak a szárazföldön történő mozgásokat említsem. És amikor azt mondjuk, hogy ezek mind mozgást kifejező igék, tényleg valami nagyon általános-at mondunk. Attól tartok, mégsem kell beható filozófiai tanulmányokat végezni ahhoz, hogy valaki megválaszolja magának a kérdést, mi a mozgás. A válasz ugyanis – ebben egyetértek Engelsszel – valóban egyszerű: egy test egy adott pillanatban az egyik helyen van, egy másik pillanatban pedig egy másik helyen. Még csak azt sem kell feltételezzük, hogy minden közbenső időpillanatban is van valahol, és végtelen sok közbenső időpillanat létezik. A marxizmus ezt a választ két okból nem fogadja el:

1. Nem elég általános, csak a mechanikai mozgásra érvényes, nem haladja meg a mindennapi gondolkodás és a szaktudományok „korlátalt”.
2. Mint a mechanikai mozgás meghatározása sem jó. Ugyanis Lenin szerint:

... (1) a mozgás eredményét írja le, nem pedig magát a mozgást, (2) nem mutatja meg, nem tartalmazza magában a mozgás lehetőségét, (3) úgy ábrázolja a mozgást mint nyugalmi állapotok összegét, kapcsolatát, vagyis nem küszöböli ki a (dialektikus) ellentmondást, hanem csak eltakarja, elodázza, elködösíti, elleplezi... Nem tudjuk a mozgást elképzelni, kifejezni, lemérni, ábrázolni, ha nem szakítjuk meg a folytonost, nem egyszerűsítjük, nem durvítjuk, nem daraboljuk fel, nem öljük el az elevent. A mozgás gondolati ábrázolása mindig eldurvítás, elölés – és ez nemcsak gondolati, hanem az érzeti ábrázolás is, és nemcsak a mozgásé, hanem minden fogalomé. Ebben van éppen a dialektika lényege. Éppen ezt a lényeget felezi ki az ellentétek egységének, azonosságának formulája. (Lenin: Filozófiai füzetek. Bp., 1972. 211., 212.o.)

Most az első ellenvetéssel foglalkozunk, a másodikra később térünk vissza. Valóban, a mindennapi nyelvhasználatban mozgásról a helyzetváltoztatással kapcsolatban szoktunk beszélni. Minden mozgás valamilyen változás, de nem minden változás mozgás. Ősszel az erdők, mezők megváltoznak, a fák lehullatják lombjaikat, a bokrok leveleiket, de ez nem jelenti azt, hogy mozognak, miképp Birnam erdeje a Macbethben. Merőben másra gondolunk, ha arról beszélgetünk, hogy valaki megváltozik, és másról, ha megmozdult. Más dolog a változó világról beszélni, és teljesen más dolog a mozgó világról beszélni. Ugyan miért kéne mozgásnak nevezni a kémiai változásokat vagy az öregedést? Ráadásul az említett tankönyv is kimondja: „A mozgás tehát egyszersmind változás is.” (uo. 411, o.). A „változás” szó ugyanis épp annyira általános, amennyire a marxizmus a „mozgás” szót használja. E tankönyv szerint is, „... minden mozgás változás,

és minden változás mozgás” (uo. 412. o.). Hol vannak a mindennapi nyelvhasználatnak ebben az esetben a korlátai, amit „meg kell haladni”? Csak nem arra gondolnak a marxisták, hogy a „mozgás” szónak létezik egy a használatától független, „objektív” jelentése, és ezt az „objektív” jelentést nem tükrözi vissza helyesen a mindennapi nyelvhasználat? De ez mellékes, a szavak nem fontosak, fontos az, amit mondani akarnak velük. És a marxizmusnak legalább két fontos mondanivalója van a mozgásról:

1. Minden mozog. A nyugalom viszonylagos, a mozgás abszolút. – Mint említettem, a marxisták a „mozog” szót nem a szó mindennapi értelmében használják. Nem szabad tehát szó szerint értenünk a „minden mozog” tételt. Ha szó szerint értenénk, akkor arra kellene következtetnünk, hogy az óvatos dialektikus sohasem száll járműre, hisz mozgó járműre felszállni veszélyes, márpedig a tételből következően álló járművek nem léteznek. A tétel értelmét úgy fejezhetjük ki, hogy minden változik, semmi sem állandó, örök. Minden keletkezik és elmúlik, csak egyetlen örök létező van, a szüntelen keletkezés és elmúlás, lét és nemlét vég nélküli egymásba átalakulása. Sokan szépnek találják ezt a gondolatot, és elfogadják. Nos, hogy szép-e, vagy inkább a nyugalom szép, ennek megvitatására most nem térünk ki. Azt sem gondoljuk, hogy ami szép, az feltétlen igaz, és fordítva. Még csak azt se a vizsgáljuk, hogy jó-e vagy haladó-e ez a felfogás. Egyetlenegy kérdéssel foglalkozunk csupán: azzal, hogy igaz-e.

A tétel nem tesz semmiféle kikötést, megszorítást. Minden változik, tehát változnak az élőlények, élettelen tárgyak, atomok és csillagrendszerek, emberi szokások és természeti törvények; de épp így változnak az igazságok. Ami ma igaz, holnap hamis, és ami tegnap hamis volt, holnapra igazzá válik. Sokakat a tétel elvetése vagy megváltoztatására indítana ez a következménye, nem így a marxistákat. Szerintük ez a következmény önmagában is igaz, és ezt az igazságot még szépnek is találják. Szerintem azonban ez a következmény teljességgel abszurd és elfogadhatatlan. Nem az igazság változik, pontosabban nem az állítások igazságértéke, hanem az azokhoz való viszony, az, hogy igaznak tartanak-e egy állítást, nem pedig, hogy igaz-e egy állítás. A kettő között akkora a különbség, mint valakit becsületes embernek tartani, és becsületes embernek lenni. Nem szükséges azonban most az igazságelmélet útvesztőibe belevesznünk. Engels is elismeri, hogy vannak örök igazságok, de szerinte ezek banalitások és nem fontosak. Ezek szerint az összes marxista mind matematikai zseni. A matematikai tételek ugyanis örök igazságok.

A gondot a következő kérdés okozza. A „minden változik” állítás a banális örök igazságok közé tartozik, avagy a változó, „történeti” igazságok közé? Ha az előbbiek közé, akkor hamis, hiszen nem igaz, hogy semmi sem változatlan, ha az utóbbiak közé, akkor el kell döntenünk, hogy jelen pillanatban épp igaz-e. És ha ezt megválaszoltuk, akkor föltehetjük magunknak a kérdést: vajon a válaszunk örök igazság? Szolidabb formában megfogalmazva az eredeti tételt, elkerülhetjük a durva logikai hibákat, és a zavarba ejtő filozófiai kérdések egy részét. De sajnos nem mindet. Az asztalon előtttem lévő alma bizonyára azon dolgok közé tartozik, amelyek nem változatlanok. De vajon minden tulajdonsága minden időpillanatban változik, ameddig csak az alma egyáltalán létezik? Ha ugyanis minden tulajdonsága minden időpillanatban változik, akkor érthetlenné válik, hogy mi az a valami, aminek tulajdonságai megváltoznak. Ha nincs, ami állandó, változásról sem lehet beszélni. Ez elvezet ahhoz az állásponthoz., amit a Filozófiában esszencializmusnak neveznek, amikor is megkülönböztetjük a dolgok lényeges és lényegtelen tulajdonságait, de ez már egy más írás témája. Annyi mindenesetre elfogadható a tételből, hogy minden élőlény vagy élettelen tárgy keletkezik és elmúlik. Az is, hogy sok olyan dolog van, amelynek némelyik jellemzőjét az időben nem konstans függvény írja le. Még az is megkockáztatható, hogy minden élőlénynek vagy élettelen tárgynak van olyan jellemzője, amelyet nem konstans függvény ír le az időben. Sőt, még az sem biztosan hamis, hogy minden élőlénynek vagy élettelen tárgynak minden időpontban ameddig létezik, van olyan jellemzője, amelyik (épp akkor) megváltozik. Ezek egyike sem nyilvánvaló igazság, de legalább nem lehetetlen megcáfolni, vagy megkísérelni levezetni pl. az entrópia tételből.

2. A mozgás ellentmondás. – Mint az említett tankönyv írja:

A mozgás lényege feltárásának el kell jutnia addig az alapvető tételig, miszerint a mozgás ellentmondás (uo. 413.o.)

Vagy egy másik tankönyv szerint:

A mozgás, valamiféle változás már ellentmondás, mivel bármely létezőre nézve igaz., hogy nincs az abszolút azonosság, megmaradás, változatlanság állapotában, a mozgás az anyag attribútuma, ami egyben azt is jelenti, hogy minden létező, létének minden pillanatában, azonos és nem azonos önmagával. (A marxista-leninista filozófia alapjai – Egységes jegyzet. 11p., 1982. 136. o.)

Becsületére legyen mondva az utóbbi könyv szerzőinek, hogy ők már nem azt mondják: „kell”,

hanem érvelnek is. Szerintük ha elfogadnánk a logika tanítását az azonosságról, akkor okvetlenül tagadnunk kellene azt, hogy léteznek mozgó tárgyak. De mivel mozgó tárgyak léteznek, a logikának nem lehet igaza, és így érvénybe léphet az ő dialektikus felfogásuk, amit hadd ne ismételjek. Az érv szerint a mozgás azért ellentmondásos, mert nincs abszolút azonosság, abszolút azonosság pedig azért nincs, mert minden mozog, és ami mozog, az azonos és nem azonos önmagával. Az érv körben forgó, így nem bizonyít semmit. Az sem világos, hogy mi a különbség a logikában használatos azonosságreláció és az „abszolút azonosság” között. Annyi azonban biztos következik a mozgás ellentmondásosságának marxista tételéből, hogy szerintük nincs olyan mozgó tárgy, aminek a mozgását ellentmondás-mentesen le lehet írni. Ez az állítás már elég világos ahhoz, hogy megvizsgálhassuk az igazságértékét.

A 2. tételnek több fontos következménye van.

- a) Az 1. tétellel együtt az következik belőle, hogy minden ellentmondásos. (Minden mozog, ami mozog, az ellentmondásos = Minden ellentmondásos)
- b) Bármiféle változásnak a matematika nyelvén történő leírása hiányos, ugyanis a (helyes) matematikai leírás ellentmondásmentes, tehát hiányzik belőle a mozgás ellentmondásos mivolta. Marxisták úgy szokták ezt kifejezni, hogy a matematikai leírás formális.

Most térjünk vissza Lenin második érvéhez. Az érv második fele biztosan nem helytálló a matematikára nézve, hiszen a matematika használ folytonos függvényeket. (Lenin nyilvánvalóan tekinti, hogy az idő és a tér folytonos.) Az érv első felét viszont érdemes megfontolni. Vajon egy mozgó test pályájának egy függvénnyel történő leírása tényleg nyugalmi állapotok összességéből áll? Egy függvény valóban úgy írja le a mozgást, hogy megadja minden időpillanatban, hogy a test hol van. Ez Lenin szerint nem elegendő, mert csak „(1) a mozgás eredményét írja le, nem pedig magát a mozgást, (2) nem mutatja meg, nem tartalmazza magában a mozgás lehetőségét...” Itt meg kell állnunk. Egyáltalán milyen probléma merülhet fel egy változással kapcsolatban; először az, hogy nem tudjuk megfelelően mérni, másodsor az, hogy nem tudjuk hasznos következtetések levonására alkalmas módon leírni, har-madszor az, hogy nem tudjuk megmagyarázni. Ha egyáltalán van valami értelme a Lenin által említett (2) kifogásnak, akkor valószínűleg az, hogy a leírás nem elegendő, magyarázat is kell. Ez némelykor valóban így van. Ámbár a magyarázat néha – épp a newtoni fizikában – abban áll, hogy nem kell magyarázat.

De mi az ördögöt jelenthet az (1) ellenérv? Milyen lenne egy gördülő golyó helyes leírása, amely nemcsak az eredményt írja le? A leírás maga is gördüljön, vagy a legjobb leírás egy hozzá hasonlóan gördülő másik golyó? Arra gondolhatnánk, hogy Lenin szerint a mozgás helyes leírása a film, bár ez nem alapoz meg úgy következtetéseket, mint a matematikai formula. De ez nem lehet, hisz a film pillanatfelvételek összességével jeleníti meg a mozgást, ami – mint tudjuk – a marxizmus számára elfogadhatatlan.

Közelítsük meg másként a kérdést. Próbáljuk megérteni, egyáltalán miképp jutott a marxizmus arra a gondolatra, hogy a mozgás ellentmondásos. Mindjárt látni fogjuk az eleai Zénón nyomán. Figyeljünk föl arra, hogy sem Engels, sem Lenin nem indokolja meg, hogy egy mozgó tárgy miért van ott is, meg nem is. Számukra ez nyilvánvaló. Engels írja:

Maga a mozgás ellentmondás, már az egyszerű mechanikai helyváltoztató mozgás is csak azáltal mehet végbe, hogy valamely test egy és ugyanazon időpontban egy helyen és egyszerismind egy másik helyen, egy és ugyanazon a helyen és nem azon a helyen van. És ennek az ellentmondásnak a folytonos tételezése és egyidejű megoldása a mozgás. (MARX-ENGELS MŰVEI²⁰, 118. o.)

Lenin is így ír:

Hogy valami mozog, nem azt jelenti, hogy ebben a most-ban itt van és a másik most-ban amott, hanem azt, hogy egyazon most-ban van és nincs itt, hogy ebben az itt-ben egyszerre van és nincs. El kell ismernünk azokat az ellentmondásokat, amelyeket a régi dialektikusok a mozgásban felmutattak, de ebből nem az következik, hogy a mozgás azért nincs, hanem éppenséggel az, hogy a mozgás maga a létező ellentmondás (uo. 114. o.)

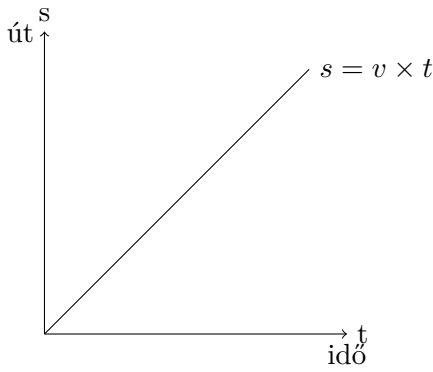
Úgy vélem, ez a forrás. Ez magyarázza meg a „mozgás” szó sajátos marxista-hegeliánus használatát. Ha ugyanis a repülő nyíl suhanása vagy egy golyó gördülése ellentmondásos, akkor ez alapján könnyen bebizonyítható, hogy minden változás ellentmondásos. Ezért tekintenek a marxisták minden változást mozgásnak. Csak az a kérdés, hogy helyes-e az érv? Igaz-e, hogy egy gördülő golyó ott is van, meg nincs is ott? Hogyan lehet eldönteni ezt a kérdést?

El lehet dönteni tapasztalati úton, fényképezéssel. Helyezzünk egy golyót egy sűrű kockás papírra. A kockás lapon elég pontosan meg tudjuk határozni a golyó helyét számpárok segítsé-

gével. Majd ezután gurítsuk el a golyót, és gurulás közben készítsünk róla fényképfelvételt. A felvételt nem tudjuk végtelen gyorsan, egy pillanat alatt elkészíteni, de egyre jobb berendezést használva mind jobban megközelíthetjük az ideális esetet. Az elkészült fénykép alapján megválaszolhatjuk a kérdést: egyszerre csak egy helyen van a golyó, vagy több helyen. Nos a kísérletet akárhányszor megismételjük, csak azt fogjuk megerősítve látni, hogy a golyó bizony mindig ott van, ahol van, és soha sincs egyszerre több helyen. Ezzel persze nem zárhatjuk le a kérdést. Lehet, hogy a tapasztalat és a gondolkodás ellentmond egymásnak. Meg kell vizsgálnunk a kérdést elméleti úton is. Zénón is ezt tette. Szerinte a mozgás azért nem létezik, mert föltételezése ellentmondásra vezet. Az ilyen érvet nevezik *reductio ad absurdum* típusú érvenek. Kimutatjuk egy feltevésről, hogy képtelenség következik belőle, ezért el kell vetni a föltevést. Ezt az érvelést gyakran alkalmazzák matematikai bizonyítások során is. A marxizmus megfordította az eredeti gondolatmenetet: mozgó tárgyak léteznek, a mozgás feltételezése ellentmondásra vezet, tehát létezik ellentmondás. Mindössze az a kérdés, hogy a mozgás feltételezése valóban ellentmondásra vezet-e?

Zénón szerint megfigyelésünk során a következő megoldhatatlan nehézség elé kerülünk. Ha egy test létezik, azt kell mondjuk, hogy az adott időpontban valahol van. Ha azonban a golyó egy időpontban valahol van, akkor ez a golyó – vagy egy kiválasztott pontja – áll. Megfigyelésünket több egymást követő időpillanatban is elvégezhetjük, és ezek a megfigyelések bármilyen gyakoriak is lehetnek. Minden megfigyelés során az előzőt fogjuk tapasztalni: a golyó – vagy egy pontja – minden megfigyelt időpontban valahol van, vagyis a golyó minden megfigyelt időpontban áll. De akkor hogy lehet, hogy mégis mozog? (A vizsgálat során természetesen kiválasztottunk egy rögzített koordinátarendszert.) Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a folyó egy egyenes vonal mentén egyenletes sebességgel gurul. (Zénón példája röpülő nyílra vonatkozik, de ennek nincs jelentősége.) Ábrázoljuk a golyó útját középpontja segítségével egy út-idő függvényvel. (1. ábra)

A függvény megadja, hogy a golyó mikor hol van a vonal mentén. Mint látható, a függvény képe egy egyenes. Zénón szerint ha megadjuk egy időpontban, hogy a golyó hol van, ebből az következik, hogy a golyó áll. Minden további következtetése ezen alapul. Tehát ha ez nem igaz, akkor az egész érvelés összeomlik Zénón nem azt mondja, hogy ha fölveszek egy időtartományt valamilyen tűréssel, és ha ismerem az ehhez tartozó helyet valamilyen pontossággal, akkor a

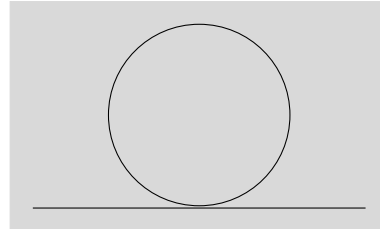
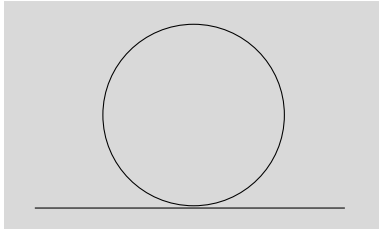

1. ábra. Út-idő függvény

golyó áll. Ekkor ugyanis nem tudjuk, hogy a golyó mit csinál a tőrésen belül. Lehet, hogy mozog, lehet, hogy áll. Még inkább nem azt állítja Zénón, hogy ha p valószínűséggel a golyó adott időpontban adott helyen van, akkor áll. Zénón azt és csak azt állítja, hogyha teljesen pontosan ismerjük a golyó – vagy középpontjának – helyét és a hozzá tartozó időpontot, akkor ebből az következik, hogy áll.

A mozgásnak mértéke van. A mozgás mértéke a sebesség. A nyugalom, az álló helyzet az, amikor a test sebessége nulla. Zénón tehát azt állítja, hogyha ismerem a mozgó test helyét egy adott időpontban, akkor ebből következtetni tudok a sebességére, arra, hogy a sebessége nulla. Példánk esetében a golyó középpontjának út-idő függvénye egy egyenes. Ennek az egyenesnek az időtengellyel bezárt szöge adja meg a golyó sebességét. Ha a golyó áll, akkor ez az egyenes az idő-tengellyel párhuzamos. Zénón tehát azt állítja, hogyha ismeri a golyó helyét valamely időpontban, azaz ismeri a középpont egyenes útjának egyetlen pontját, abból meg tudja határozni a golyó középpontjának a sebességgel. Zénón tehát azt az abszurdumot állítja, hogy egy egyenest meghatározza egyetlen pontja. (Általánosan fogalmazva: Zénón szerint a mozgó test pályájának függvényét meghatározza a függvény értékménetének egyetlen eleme.) Képzeljük el, hogy egy asztalon golyót gurítunk, majd egy másik alkalommal a golyót állni hagyjuk. Zénón gondolatmenetét követve, ha a két eseményről fényképfelvételt készítünk, és a fényképfelvétel nulla idő alatt történik, akkor a fénykép alapján meg tudjuk mondani, hogy melyik kép ábrázolja a mozgó és melyik az álló golyót. Végezzük el a kísérletet! Itt a két kép. Megállapítható-e, hogy melyik készült az álló, és melyik a mozgó golyóról?(2. ábra)

Nem. Ugyanis azt sem tudjuk megmondani, hogy melyik az álló. A nehézség nemcsak abból fakad, hogy melyik a mozgó, hanem abból is éppen úgy, hogy melyik az álló golyó. Ha egy test áll,

2. ábra. Két golyó

akkor valamely nem nulla ideig tartózkodik egyazon helyen. Állni éppen úgy egy folyamat, mint mozogni. Zénón hibája tehát az, hogy számára létezni: annyi mint állni. Nem veszi észre, hogyha csak annyit tudunk egy testről, hogy az valahol van egy időpontban, akkor még semmit sem tudunk a sebességéről. A sebességét akkor ismernénk, ha egy nullánál nagyobb időtartományban ismernénk a test helyét. (Az időtartományra még egyéb kikötések is vannak, és azt sem kell okvetlenül feltételeznünk, hogy az idő és a tér folytonos, de ezek a dialektika megalapozása szempontjából mellékes kérdések, így nem térek ki rájuk.) Ami pedig a marxista dialektika egyik alapját, a mozgás ellentmondásosságát illeti, mint látjuk, elfogadhatatlan.⁴ „Aki értelmesen néz a világra, arra a világ is értelmesen néz vissza” (Hegel). –

Három út

A példa alapján annyi bizonyos, hogy van olyan állítása a marxista filozófiának, amelyik hamis. De sajnos az összkép sem kedvezőbb. Ami ugyanis az e rész elején felsorolt filozófiai kérdésekkel kapcsolatosan a marxista válaszokban nem hamis, az vagy értelmetlenség, vagy trivialitás. Ez minden esetben kimutatható megfelelő logikai és analitikus filozófiai elemzéssel. Utálja is mindkettőt a marxisták többsége, mint ördög a tömjénfüstöt. Nagyon tanulságos, hogy egyes marxisták napjainkban milyen jól egyetértenek némelyik teológussal a „pozitivizmus” bírálatában. Hiszen amit a marxizmus jelszóként hirdetett, azt a logikai pozitivisták, majd az analitikus filozófia művelői, a tudományelmélet megalkotói, logikusak, filozófusok és tudománytörténészek minden párthatározat és ideológiai irányelv nélkül megvalósították: a filozófiából tudományt, szaktudományt csináltak. Mégpedig élő és fejlődő kérdésekkel és válaszokkal gazdagodó, gyakran matematikai precizitású nyelvet használó szaktudományt, egymást kiegészítő és egymással felelő iskolákkal, ahol sok minden vitatott, de a viták mégsem teljesen parttalanok, sehova nem vezetők, mint a filozófia korábbi évszázadaiban. Jó példa erre Bertrand Russell vagy Rudolf

⁴Az itt kifejtett vélemény a mozgás filozófia problémájáról nem új. Megtalálható Ruzsa Imre, Urbán János, *A matematika néhány filozófiai problémájáról/Matematikai logika* (1966). c. könyv, Bp. Tankönyvkiadó: 66,67,170. oldalain Ruzsa Imre kifejtésében.

Carnap munkássága, akik gyakran maguk dolgozták ki a saját korábbi nézeteiket cáfoló érveket. Ez a fő oka a marxisták „pozitivizmus” elleni acsarkodásának.

Mint mondtam, a marxizmus a XIX. sz. végéig tudománypárti volt, és ez nem volt pusztán szólam. Ha sok mindenben tévedett is Engels, amikor a fizika, matematika vagy a logika filozófiai kérdéseiről írt, azért ha a nyelvészetről, biológiáról, geológiáról, csillagászatról, néprajzról vagy őstörténeletről volt szó, szemlélete megfelelt ezen tudományok akkori szemléleti újdonságának, a történelmi vizsgálódás módszerének: ha valamiről tudjuk, hogy miképp jött létre, miből alakult ki, akkor és csak akkor értjük is. Marx és Engels soha nem gondolták, hogy az akkori tudomány szemléleti újdonsága – a történelmi elv – maga is történelmi, és túlhaladottá válik, átadja helyét a problémák logikai struktúrára és mérhető, ellenőrizhető tulajdonságokra összpontosító, matematikai nyelvű megközelítésének. Nem mintha a modern kozmológia elméletei a világegyetem történetéről nem örvendeztetnék meg Marx és Engels lelkét a túlvilágon. Talán ez az egyetlen – de korántsem mellékes – teóriája e század második felének, amely egybevág a keletkezésben és elmúlásban mindent feloldó marxista történelemszemlélettel. Tegyük hozzá, talán igaza is van e történelemszemléletnek, csak mi ezt az igazságot nem érezzük olyan falrengető felismerésnek, hogy ezzel a marxizmus többi részét is lenyeljük. Nem ez a kérdés jelöli ki napjainkban a fő filozófiai határvonalakat. Ráadásul a Hubble és Gamow által kidolgozott kozmológia mást is megalapozhat, pl. a teremtésmítoszt. Márpedig nem lenne ildomos dolog egy elméletnek önkényesen csak bizonyos következményeit elfogadni. Az '50-es évek elején – amikor az elméletet felállították – nem is tartott igényt rá a szovjet rendszerű államok hivatalos filozófiája. Egyszerűen nem volt rá szüksége. Ő maga volt az eleve elrendelten tudományos világnézet, így nem támasztott igényt mindenféle csip-csup tudományok elméletescskéinek a támogatására. De másra se. Sőt. A marxizmus nemcsak hogy egy fél évszázadig közömbös maradt a korszak tudományos forradalma iránt, hanem egyenesen elutasított mindent, ami e század tudományos forradalmában alapvető volt: a szimbolikus logikát, genetikát, a két relativitáselméletet, pszichológiát, szociológiát, kibernetikát, hogy csak a fontosabbakat említsem. Ez az elutasítás nem faji vagy nemzeti érvekre hivatkozott, hanem osztályérdekekre, bár a kettő közötti különbség a következményeket figyelembe véve elenyésző. A szélsőbaloldali ideológiák nagy része majdnem, vagy éppen annyira ellensége a racionális gondolkodásnak, mint a szélsőjobboldali. És az elutasítás nem is valamilyen sajnálatos félreértés volt. Ezek az új eszmék valóban összeegyeztethetetlenek a marxizmus szemléletével. A szovjet rendszerű államok hivatalos filozófiája ugyanabba a helyzetbe került,

mint a hatalmon lévő katolikus egyház a XVII. században, és úgy is viselkedett. Marxnak és Engelsnek ugyanis voltak nézetei a térről és időről, a logikáról, a végtelenről, a szükségszerűségről és véletlenről, az élet lényegéről stb. Még ha elszórtak is az ezekről ejtett megjegyzéseik, és ha mégoly homályosak és metaforikusuk is voltak, de megvoltak és jelen voltak, jelen vannak. Nem lehetett úgy tenni, mintha semmit sem mondtak volna ezekről a dolgokról, és így nem lehetett úgy beállítani az új eszméket, mint a marxizmus álláspontját. (Bár néhányan ezt ma megpróbálják.) Ebben a helyzetben csak három megoldás kínálkozott.

1. Antilla dictatoriae – a diktatúra szolgálólánya: A marxizmus igaz, és minden új keletű eszme, ami neki ellentmond, a polgári gondolkodás koholmánya. Ezt az utat járta a hazai államfilozófia a '60-as évek elejéig.

B. Russell a halmazelméleti paradoxonok megoldásával kapcsolatban említi⁵ április bolondjának a megoldását: hagyjuk, unom. Nos ez a második út lényege:

2. A marxizmus maga is változó, fedődő történeti képződmény. Egyes részei fontosabbak, míg más részei kevésbé vagy egyáltalán nem. Utóbbinak közé tartozik Engels némelyik kissé leegyszerűsítő, nem kellően kiérlelt megfogalmazása, de ez a lényegét nem érinti. Ami a marxizmusban lényeges és új, az mind a mai napig érvényes, és annak nem mond ellent semelyik modern tudományos eredmény. De azért legjobban, ha a marxista filozófia nem foglalkozik olyan kérdésekkel, mint a mozgás, véges és végtelen, matematika és valóság, tér és idő, azonosság stb. Így a minimálisra redukálható a szaktudományokkal való érintkezési felület, és így a súrlódás veszélye is. Teljesen elég, ha megmarad történelemelméletnek vagy társadalomkritikának. A mérhető és ellenőrizhető fogalmakat kidolgozó és logikailag korrekt nyelvet beszélő társadalomtudományok ugyan még gondot okozhatnak, de ezeket, majd csak elriogatjuk „pozitivizmus” vádjának mágiikus erejű elriasztó hatásával.

És ez az út mégsem volt járható. Nem volt, mert akik a '60-as években ezen az úton haladva akarták megmenteni a marxizmust, nemcsak nagyműveltségű, a század filozófiáját is alaposan ismerő filozófusok voltak, hanem egyszersmind gerinces és bátor emberek. Ezért elkövettek egy végzetes hibát, megfeledeztek a Marx-interpretációk tízparancsolatának legfontosabb parancsolatáról: szolgálj ki a fennálló hatalmat, kenyéradó gazdádat, uradat és parancsolódat teljes

---

⁵Lewis Carroll bájos meseregényének, Alice Csodaországban egy alakjára célozva.

szívedből, teljes lelkedből.

3. Maradt a harmadik út, napjaink útja: veritas duplex - kettős igazság: nincs itt semmi ellentmondás, kérem! Egyrészt van a marxista filozófia igazsága, amelyik lényegi, általános történeti, tartalmi, másrészt van a szaktudományok igazsága, amelyik korlátozott érvényű, egyoldalú, statikus és formális. A kérdéseknek van egy filozófiai és van egy tudományos megközelítése. A kettő nem mond ellent egymásnak, hanem kiegészíti egymást. Pl. a „repülő nyíl” aporiának egyrészt van egy megoldása a matematikai fizikában – a nyíl pályája ellentmondásmentesen leírható egy út-idő függvényvel, és megmagyarázható a rugalmas testekben tárolt energiával – másrészt van a marxista filozófia válasza: a mozgás az anyag létezési módja, a mozgás ellentmondás, állandó mássá levés. Természetesen a marxista válasz is tudományos, csak éppen filozófiai. Ugyanakkor persze különbözik is a tudományos választól, mélyebb annál. Nem szabad a két válasz közötti azonosságot metafizikusan felfogni. Az azonosságon belül fel kell ismerni, el kell ismerni a különbözőséget, a másságot. A marxizmus tehát nem összeegyeztethetetlen a század tudományosságával. Csak akarni kell az egyezkedést, menni fog! A tudomány amennyire csak lehet, telítődjék meg a dialektika mélységeivel, a marxizmus pedig bölcsen kerülje a kellemetlen kérdésekre adott világos válaszokat. A legjobb, ha nem is foglalkozik a filozófia alapvető kérdéseivel, hanem csak azok történetével. Mintha már ezeket a kérdéseket rég megoldotta volna, már túl lenne rajtuk, és egyáltalán mindenben túl lenne. Ha ráadásul mindezt kellően ünnepélyes, érthetetlen nyelven teszi, akkor a marxizmus tekintélye is meg van mentve. Senki sem ért semmit, de vitatni sem tud semmit, és mindenki meg lesz győződve arról, hogy valami nagyon tudományosat hall. Mindenki jól jár: jól jár az uralkodó párt, mert úgy tűnik, mintha lenne valami eszmei alapja, s még egyszer a párt, mert egy ilyen filozófia nem lehet veszélyes, jól jár a filozófus is, mert írhat, és bizalmas baráti körben azt mondhat, amit akar, jól jár a tudomány is, hiszen értelmetlen mondat halmomból semmi sem következik. Csak a nemzet merül szép csendben álomba, nem ébresztgetik bölcs tanító szavak.

A második összetevőt elvetjük.

III. Gyakorlat

Van azonban a marxizmusnak egy harmadik összetevője is. Ez az összetevő nem elméleti jellegű, nem az ismeretértékkel kapcsolatos, nem is valamiféle sajátos gondolkodásmód vagy kutatási elv.

Abból még nem lelt volna semmi baj, hogy a marxizmus igazságfelfogásából fakadóan dogmatikus természetű. Vannak más dogmatikus filozófiák is. Abból sem lett volna baj, hogy elítélte a tudományok legújabb elméleteit. Bárkinek joga ez, és még csak erkölcsi kifogást sem emelhetünk ellene, ha érvekkel tudja megindokolni álláspontját. Más filozófiáknak is voltak kifogásaik e század tudományossága ellen, de ebből nem származott minden esetben kára a tudományok művelőinek. Maga a marxizmus sem okozott mindenütt kárt, még a legdogmatikusabb korszakában sem. Hol nem okozott kárt? Ez a kérdés vezet el a harmadik összetevőhöz.

Mindenkinek szíve joga, hogy szeresse a marxista filozófiát vagy ne szeresse, higgyen a dialektika magasrendűségében vagy ne higgyen, tökéletesen bizonyos legyen a saját igazában vagy nyitott legyen a kritikával szemben. Ám a hivatalos ideológia nem engedi meg nekünk, hogy éljünk ezzel a jogunkkal. A marxizmus teljes bizonyossággal hirdeti egy olyan filozófiát, amely megalapozza azt a történelemfilozófiát, amelyikből következik, hogy a marxizmus a filozófiai igazság egyedüli birtokosa. Ezzel a kör bezárult. A marxizmus olyannyira bizonyos az igazában, hogy úgy érzi, egyenesen erkölcstelen lenne, ha engedné más filozófiáknak, hogy megzavarják a „munkásosztály” öntudatát. (A vallásos hit megtűrése pusztán taktikai lépés.) Ha egyszer tudja, hogy igaza van, joga, sőt kötelessége ezt az igazságot erővel is hirdetni. Majd a jövő igazolja ezt az erőszakot. Amíg lehet, szép szóval, ha ez nem megy, erőszakkal bírja jobb belátásra a tévelygőket. „Más eszközeink is vannak!” Figyeljétek csak meg az uralmon lévő marxista pártok militarista nyelvezetét: ideológiai harcról, eszmei frontokról, a marxizmus hegemoniájáról beszélnek. Nagyon jól tudják, hogy a marxizmust bíráló kritikák, és egyáltalán a nyilvános, önálló filozófiai gondolkodás engedélyezésével a marxizmus meghatározó szerepe hamar megszűnne, egy lenne a többi filozófiai iskola mellett. Ezért a filozófusnak nem az igazság kutatását, nem a gondolkodni tanítást adják feladatul, hanem a szent tan védelmezését, továbbfejlesztését és terjesztését. A káderlapokra dicséretképpen nem az kerül, hogy valaki becsületes, bátor, hazáját szerető, tiszta erkölcsű, igazmondó ember, hanem, hogy a szocializmus feltétlen híve, szilárd marxista világnézetű, a párt hűségese szolgálója. Nemzedékemet nem arra nevelték, hogy a társa-

dalmi berendezkedés csak eszköz az állampolgárok kezében, amelyet joguk van átalakítani vagy megváltoztatni attól függően, hogy mit tartanak a haza javának, nem arra nevelték, hogy bármely politikai irányzatnak csak addig van joga az ország vezetésére, amíg a nemzet bíz benne. Hogy mire? Jól elárulja ezt az egyik funkcionárius előadása, amelyet így kezdett:

– Három alapelvből indulok ki: az első a szocializmus igenlése, a második a párt vezető szerepe, a harmadik a Szovjetunióhoz fűződő barátság.

Ne gondoljátok, hogy az „alapelv” szót csak amolyan töltelékszóként használta. A fenti három tézis számára valóban alapelv. Tehát nem olyan gondolat, amit valami mástól függően elfogad vagy nem fogad el, nem olyan tétel, amelyről hajlandó vitatkozni. A vele folytatott vitának, beszélgetésnek előfeltétele a három kikötés elfogadása. Nem attól függően híve ő a társadalom szocialista berendezkedésének, hogy a szocializmus más rendszereknél jobban szolgálja-e bizonyos értékek megvalósulását, nem attól függően híve ő a párt vezető szerepének, hogy van-e más, a politikai vezetésre alkalmasabb csoport az országban, nem attól függően híve ő a Szovjetunióval való barátságnak, hogy jó-e ez a magyar nemzetnek vagy sem. Nem. Akár jó az országnak, akár nem, itt szocializmus kell legyen, akár akarja a nép, akár nem, itt a párt kell legyen a vezető erő, és akár jó ez a magyarságnak, akár nem, az országot szoros szálak kell kössék a Szovjetunióhoz.

Nem a politikának kell igazodnia a választópolgárok nézeteihez, hanem a választásoknak és az állampolgároknak az uralkodó eszméhez. Ezt szolgálja akarva-akaratlanul a marxizmus. Ám ennek a szerepnek semmi köze a marxizmus eredeti értékeihez. Ez a marxizmus nem a szabadság filozófiája, nem az erkölcsi felháborodás kritikája, nem a felvilágosodás eszmei örököse, nem is tudományos világnézet, hanem egy értékeitől megfosztott, hol vulgáris, hol tudálékos, erőszakkal ránk kényszerített butító ideológia, amelynek lételeme az a bizonyos harmadik összetevő, amit mi teljes szívünkben megvetünk, és ami ellen a tőlünk telhető módon tiltakozunk: a fanatizmus.

A király meztelen!